

TAAL EN TONGVAL

TIJDSCHRIFT VOOR TAALVARIATIE

THEMANUMMER 22 (2009)

PERSPECTIEVEN OP HET GENUS IN HET NEDERLANDS

onder redactie van

LEONIE CORNIPS & GUNTHER DE VOGELAER

UITGEGEVEN MET DE STEUN VAN
HET VLAAMS-NEDERLANDS COMITÉ VOOR NEDERLANDSE TAAL EN CULTUUR (VNC),
DE NEDERLANDSE ORGANISATIE VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK,
MEERTENS INSTITUUT (KNAW), HET FONDS VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK
- VLAANDEREN, DE KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR NEDERLANDSE TAAL- EN LETTER-
KUNDE (GENT) EN DE UNIVERSITAIRE STICHTING VAN BELGIË

JENNY AUDRING & GEERT BOOIJ

GENUS ALS PROBLEEMCATEGORIE

Abstract⁽¹⁾

Gender is one of the most intriguing and problematic morpho-syntactic categories of natural languages. Generally, there is no simple correlation between the gender to which a noun belongs, and its semantic, morphological, or semantic properties. This is illustrated by the fact that dialects of Dutch may differ considerably in their classification of nouns with respect to gender. In the case of derived nouns, the suffix may impose a particular gender class, but in conversion (or zero-derivation) it is the morphological configuration as a whole that determines gender, another proof of the complexity of gender assignment.

Determining the gender of a noun is only possible in an indirect way, on the basis of syntactic contexts in which that noun agrees in gender with other words. However, the syntactic context does not always provide unambiguous cues. In a number of cases this has led to gender change, for instance in Frisian and in dialects spoken in the province of Groningen. Hence, this uncertainty in gender assignment is a source of language variation and change.

Uncertainty as to gender assignment is also pervasive in standard Dutch, which exhibits a mismatch between the pronoun system with three genders, and a system with two genders for nouns. This mismatch is solved by resemanticizing pronoun gender: the difference between the personal pronouns *hij* and *het* is interpreted as a difference in degree of individuation of the entity referred to. This may result in a difference between the normative gender classification of a noun, and its gender in actual use, both in written and spoken Dutch. Hence, this is another source of language variation in Dutch.

⁽¹⁾ Jenny Audring, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit Letteren, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam, j.audring@let.vu.nl; Geert Booij, LUCL, Universiteit Leiden, Faculteit Geesteswetenschappen, postbus 9515, 2300 RA Leiden, g.e.booij@hum.leidenuniv.nl.

1. Inleiding

Genus is een intrigerend fenomeen. Corbett noemt het terecht “the most puzzling of the grammatical categories” (Corbett 1991: 1). Charles Hockett definieert genders als: “classes of nouns reflected in the behavior of associated words” (Hockett 1958: 321). Daarmee wordt aangegeven dat genus geen morfologische, maar een morfo-syntactische categorie is. De gender-kenmerken worden immers doorgaans niet direct, morfologisch uitgedrukt op het nomen, maar zijn alleen indirect via congruentie te achterhalen. Daarom staat congruentie centraal in het onderzoek naar genus: “gender agreement provides the basis for defining gender and for establishing the number of genders in a given language” (Corbett 1991: 105).

Het eerste probleem van genus als grammaticale categorie is dat er geen eenvoudige correlatie bestaat met semantische, morfologische of fonologische eigenschappen. Dit zullen we in paragraaf 2 nader bespreken. Het tweede probleem is dat de feitelijke vaststelling van het genus van een nomen altijd indirect moet plaatsvinden, namelijk via zijn invloed op andere woorden in de syntactische context. De context levert echter niet altijd ondubbelzinnige aanwijzingen voor het genus (paragraaf 3), en dit speelt een rol in de genusveranderingen in het Fries en het Gronings (paragraaf 4). Dergelijke gevallen van dubbelzinnigheid zijn het meest problematisch wanneer zij paradigmatisch van aard zijn. Dit is te zien in het standaard-Nederlands. Hier heerst een mismatch tussen nomina, die twee genera hebben, en pronomina waar drie genera beschikbaar zijn en gekozen moeten worden (paragraaf 5). Daardoor ontstaat grote variatie in de keuze van pronomina, en vindt her-semantisering van het genusonderscheid plaats (paragraaf 6).

Deze problemen rond genus hebben tot gevolg dat de taalgebruiker niet altijd zeker is over de genus van een woord. Dit is, zo zullen we hieronder laten zien, een bron van taalvariatie en taalverandering, zowel wat betreft het genus van nomina, als wat betreft het gebruik van pronomina.

Het bestaan van de categorie ‘genus’ is ook interessant omdat het licht werpt op de architectuur van de grammatica van natuurlijke talen. In de grammatica van een taal worden de systematische verbanden tussen de vorm en de betekenis van taalbouwsels geanalyseerd en verantwoord. Uit het bestaan van categorieën als genus blijkt overduidelijk dat bij de analyse van de vorm van taal, anders dan bijvoorbeeld Langacker suggereert (Langacker 1999) niet volstaan kan worden

met de klankvorm: een vormelijke abstracte categorie als genus is nodig is om de juiste generalisaties over verbanden tussen vorm en betekenis te maken (Dahl 2004: 203-204). Om die reden moeten in de architectuur van de grammatica minstens drie niveaus worden onderscheiden: het fonologisch niveau, het niveau van de syntactische / morfologische structuur, en het semantisch niveau. Dit is de ‘tripartite parallel architecture’ zoals verdedigd in Jackendoff (2002). Ieder niveau heeft zijn eigen systematiek, en het niveau van de vormelijke structuur kan daarbij niet gemist worden.

2. Het probleem van genustoekenning

Zoals bekend heeft het standaard-Nederlands twee genera, terwijl veel Nederlandse dialecten er nog drie hebben (De Schutter et al. 2005). Bij de toekenning van genus geldt dat er drie soorten eigenschappen van woorden zijn die een rol kunnen spelen:

- semantische eigenschappen;
- fonologische eigenschappen;
- morfologische eigenschappen.

Voorbeelden van semantische eigenschappen die gebruikt kunnen worden om het genus van Nederlandse ongelede nomina te bepalen zijn de volgende: personen worden bij voorkeur met *de*-woorden aangeduid, namen van talen zijn *het*-woorden. Semantische regelmaat kan ook indirect zijn. Een voorbeeld is de toekenning van het neutrum aan gelexicaliseerde woordgroepen als *het Onzevader / het Paternoster*. De toekenning van genus vindt hier plaats op grond van semantische correspondentie met *het gebed*. Dit laat mooi de rol zien van classificerende woorden bij genustoekenning: *het Onzevader* wordt geclassificeerd als een gebed, en dus krijgt het ook het genus van het woord *gebed*.

Een voorbeeld van een fonologische eigenschap is te vinden in het Hellendoorns: nomina op *-e* zoals *bolle* ‘stier’ en *ome* ‘oom’ zijn vrouwelijk (Nijen Twilhaar 1994: 89). De relevantie van fonologische eigenschappen wordt ook besproken in De Schutter en Taeldeman (dit nummer van *Taal en Tongval*).

Een voorbeeld van een morfologische eigenschap die het genus bepaalt is dat alle Nederlandse gelede nomina met het suffix *-ing de*-woorden zijn.

2.1. Semantische factoren

Het verbluffende van genus is dat taalgebruikers in veel gevallen moeiteloos het genus van een individueel woord uit hun lexicale geheugen kunnen halen, maar daarbij vaak niet gesteund worden door duidelijke regelmaat. De moeilijkheid van genustoekenning op grond van regels blijkt uit een aantal observaties.

De meest bekende is natuurlijk dat het verband tussen het genus en de betekenis van een woord vanuit synchroon gezichtspunt vaak een arbitraire indruk maakt. Waarom is er verschil in genus bij alcoholische dranken (*het bier - de wijn*)? Ook in het Duits heeft *Bier* een ander genus (neutrum) dan alle andere alcoholische dranken (die masculien zijn).

Dat betekenis geen duidelijke cues verschaft blijkt ook uit het feit dat verwante talen en dialecten kunnen verschillen in het genus van corresponderende nomina. We zullen dit illustreren met dialectdata uit enkele dialectmonografieën die hierover gedetailleerde informatie bevatten. Een eerste voorbeeld is het Maastrichts (Aarts 2001: 168) dat opmerkelijke verschillen in genustoekenning met het standaard-Nederlands vertoont:

(1)	<i>Maastrichts</i>	<i>standaard-Nederlands</i>
	de buro	het bureau
	de gordijn	het gordijn
	de gaas	het gas
	de carnaval	het carnaval
	de kaffee	het café
	de kado	het cadeau
	de statie	het station
	’t broor	de broer
	’t zuster	de zus

Hetzelfde kan worden opgemerkt voor het Fries in vergelijking met het Nederlands (data ons verschaft door Willem Visser):

(2) *Fries het-woord* *Nederlands de-woord*

it aard	de aard
it bedstee(d)	de bedstee
it bit	de bijt
it boadskip	de boodschap
it fabryk	de fabriek
it ketting	de ketting
it laad	de lade

Deze voorbeelden van genusverschil, die met talloze andere voorbeelden uit de Germaanse talen zouden kunnen worden uitgebreid, laten zien hoe weinig de betekenis van een woord de genusclassificatie ervan ondersteunt en voorspelt.

2.2. Ontleningseffecten

Een bekend probleem is ook de genustoekenning aan leenwoorden in het Nederlands. De puzzel is hoe voor deze woorden het genus wordt bepaald. Er zijn twee mogelijke scenarios: de ‘uitlenende’ taal bezit zelf de categorie genus (zoals bijvoorbeeld het Frans) of ontbeert deze (zoals het Engels). In het eerste geval kan het oorspronkelijke genus worden gekopieerd of kan een nieuw genus worden toegekend. Franse leenwoorden zijn in het Nederlands opvallend vaak onzijdig, terwijl het Frans geen onzijdig genus kent, zoals bij *het perceel*, *het restaurant*, *het pension*, *het beton*, en *het pensioen*. Er is hier dus geen sprake van kopiëring van het genus van het woord in de lenende taal. De voorkeur voor het neutrum wordt soms op basis van de fonologische vorm verklaard (Treffers-Daller 1994), soms wordt er een sociaal-culturele factor aangenomen (Van Marle 2004: 921): “De standaardtalige voorkeur voor het neutrum bij Franse leenwoorden dient te worden opgevat als markeerder van het Franse karakter”. Wij gaan hier niet nader in op dit probleem, maar deze feiten illustreren dat ook ontlening niet tot een simpele toekenning van genus door ‘transfer’ leidt, zoals men zou verwachten.

2.3. De rol van de morfologische bouw van woorden

Minder onvoorspelbaarheid is er bij de genustoekenning van morfologisch complexe woorden, maar ook hier zijn er complicaties. Bij samenstellingen in Germaanse talen wordt het genus doorgaans bepaald door het rechterlid, dat fungeert als hoofd. Deze generalisatie die wel wordt aangeduid als de Right-

hand Head Rule, kan worden uitgedrukt door een schema voor composita aan te nemen van het volgende type:

$$(3) [X_i Y_j]_{Y_k} \leftrightarrow [SEM_j \text{ met relatie } R \text{ tot } SEM_i]_k \quad (\text{Booij 2005}).$$

Schema (3) is het algemene schema voor endocentrische composita van het Nederlands. De variabele *Y* staat voor de lexicale categorie en subcategorie van de samenstelling als geheel en van het hoofd ervan, terwijl *X* de variabele is voor het linkerdeel van de samenstelling, het deel dat niet als hoofd fungeert. Dezelfde variabele *Y* en bij het rechterdeel en bij het geheel drukt uit dat de categoriale eigenschappen van rechterlid en de samenstelling als geheel, inclusief subcategorie (bijvoorbeeld *genus*), identiek zijn. SEM staat voor de betekenis, en het rechterdeel van het schema geeft aan dat de betekenis van het geheel (geïndiceerd als *k*) een compositionele functie is van de betekenis van de samenstellende delen, geïndiceerd als *i* en *j*.

Semantische overwegingen kunnen overigens in een beperkt aantal gevallen deze genustoeckenning overrulen, zoals in: *het oog - de spleet oog* en *het oor - de domoor*. Maar ook bij sommige stofnamen zien we verschil tussen het *genus* van het hoofd en dat van de samenstelling als geheel. “Er zijn heel wat stofnamen waarbij het *genus* onzeker is: er is weifeling tussen *de* en *het*.” (Van Haeringen 1951 [1962: 96]). Dientengevolge zijn er sprekers van het Nederlands die verschillend *genus* hebben voor het basiswoord en de ermee corresponderende samenstelling. Dit is niet in overeenstemming met de Righthand Head Rule-generalisatie. Woorden waar dit verschil aanwezig is voor de tweede auteur van dit artikel zijn:

(4)	het meel	de griesmeel
	het sap	de bessensap

Deze variatie doet zich ook voor bij ongelede woorden:

(5)	het katoen	de katoen
	het stijf sel	de stijf sel
	het stof	de stof
	het flanel	de flanel
	het cement	de cement

Volgens de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* is het *het*-woord vaak een stofnaam, en het *de*-woord vaak een voorwerpsnaam, maar dit is zeker geen keiharde

wetmatigheid. Merk op dat *de meel* nooit kan, terwijl zowel *de griesmeel* als *het griesmeel* voorkomen.

Bij gesuffigeerde nomina wordt het genus bepaald door het suffix. Dit geldt ook voor formeel gelede woorden met een wortel als basis. Zo zijn alle woorden op *-atie* *de*-woorden, ook woorden als *aberr-atie* en *prest-atie*, waarin geen grondwoord waar te nemen valt. Dit laat zien dat de notie ‘formeel geleed woord’ nodig is om generalisaties over genustoekenning te maken.

Er zijn ook categoriebepalende prefixen zoals nominaliserend *ge-* die eveneens het genus bepalen (*het ge-doe*, *het ge-zeur* etc.). Ook dit is een uitzondering op de Righthand Head Rule-generalisatie doordat het linkerlid van een geleed woord de morfo-syntactische eigenschappen ervan bepaalt.

Genustoekenning kan niet altijd gekoppeld worden aan een affix als hoofd; wel kan het samenhangen met een specifiek morfologisch procédé. Een duidelijk voorbeeld hiervan is dat de conversie van ongelede werkwoorden naar nomina (vrijwel) altijd een *de*-woord oplevert:

(6)	bouw-en	de bouw
	vall-en	de val
	lop-en	de loop
	trapp-en	de trap
	wass-en	de was
	zett-en	de zet

Er is hier geen affix aanwezig dat het genuskenmerk kan dragen, tenzij men zijn toevlucht neemt tot een niet onafhankelijk gemotiveerd nul-affix. Dit is een geval waarin de afleidingsgeschiedenis bepalend is voor het genus.⁽²⁾

Conversies van partikelwerkwoorden zijn eveneens doorgaans *de*-woorden. Het partikel is niet het hoofd van de structuur, en partikels hebben zelf geen genus, toch is het genus van het geheel voorspelbaar. Partikelwerkwoorden zijn geen woorden, maar woordcombinaties met een lexicaal karakter (Booij 1990). De

⁽²⁾ Corbett (1991: 49) geeft een voorbeeld uit het Iraqw, een Zuid-Cushitische taal. Deze taal heeft twee werkwoordsklassen. Conversie van werkwoorden uit klasse 1 levert mannelijke nomina op, conversie van werkwoorden uit klasse 2 vrouwelijke. De conclusie is: “Thus the derivational history of the noun provides the information necessary to determine its gender.”

conversieoperatie grijpt aan op het hoofd van de constructie, het werkwoord, dat meestal ongeleed is:

(7)	aan vall-en	de aanval
	uit len-en	de uitleen
	af trapp-en	de aftrap

De structuur die ontstaat na conversie is die van samenstellingen, met de structuur

- (8) [[Partikel][[x]_V]_N]_N

Immers, er zijn wel scheidbaar samengestelde werkwoorden maar geen scheidbaar samengestelde naamwoorden. De conversie van partikelwerkwoorden kan dus gezien worden als een subgeval van de conversie van ongelede werkwoorden, en het resulteert inderdaad altijd in een *de*-woord. Het enige beschikbare morfologische constructieschema is dat van de nominale samenstelling. In samenstellingen van het type omschreven in (8) wordt dus het genus van het tot N geconverteerde ongelede werkwoord overgedragen op het hele woord. Omdat bij voorbeeld *val* een *de*-woord is, is de samenstelling *aanval* dat ook.

Een tweede generalisatie met betrekking tot V > N conversie (eventueel in combinatie met klinkerwisseling) betreft geprefigeerde werkwoorden. Hier is het resulterende nomen vrijwel altijd een *het*-woord.

(9)	gebruik-en	het gebruik
	gelov-en	het geloof
	gebied-en	het gebod
	verbruik-en	het verbruik
	verzuim-en	het verzuim
	verlang-en	het verlangen
	verlop-en	het verloop
	verbind-en	het verband
	bederv-en	het bederf
	beginn-en	het begin
	beher-en	het beheer
	bestur-en	het bestuur

ontbijt-en	het ontbijt
onthal-en	het onthaal
ontwerp-en	het ontwerp
ontzett-en	het ontzet

Opnieuw is het genus een eigenschap van de morfologische configuratie als geheel. Hetzelfde verschil tussen conversies van ongelede woorden inclusief partikelwerkwoorden en die van geprefigeerde woorden vinden we in het Fries (Hoekstra 1998: 123).

Deze regels voor genustoekenning vragen om een betrekkelijk abstracte analyse van taaldata, en ze veronderstellen toegang tot abstracte informatie betreffende een woord. Die informatie is niet verkrijgbaar op grond van de eigenschappen van het woord op zich, maar door analyse van de paradigmatische betrekking tussen een nomen en het ermee corresponderende werkwoord. Dit laat dus zien dat het ook bij afgeleide nomina niet altijd mogelijk is om genus toe te kennen op basis van het genus van een morfologische constituent. Bij genustoekenning op basis van abstracte morfologische structuur zoals bij $V > N$ conversie zien we dan ook veel onzekerheid. Een Google search naar nomina die met een prefix beginnen levert op dat er taalgebruikers zijn die van een *het*-woord met *ver-* (als *het verval*) een *de*-woord maken. Enkele voorbeelden:

- (10) Natural Right and History is het meest bekende werk van Strauss, een panoramisch werk dat **de verval** van het denken schetst.

De verval van een taal van een individu of een groep van sprekers. Deze verval kan door min of meer natuurlijke processen zoals taalcontact, taalwisseling [...].

Hierna zette **de verval** in, wat nog versterkt werd toen in de jaren dertig de marinehaven naar Den Helder werd verplaatst.

Je haalt het Y stuk weer los, verwarmt de kant waar **de verloop** inzit met een verfföhn, probeer het verloop er uit te krijgen [...]

(N.B. In één zin zowel *het verloop* als *de verloop*.)

De verbruik van een vergelijkbare woning binnen het eigen wooncomplex worden bekeken.

Want **de verlangen** naar jou blijft groeien. Niet als koppel maar vrienden voor altijd. Wat er ook gebeuren gaat wil je niet kwijt

Toch worden die diepe verlangen me dood en ik weet niet welk gevoel het sterkste is de angst voor mislukking, of **de verlangen** naar wat ik nu mis [...]

Bij de man: **de verlangen** naar seks neemt ook toe. Dit komt ook doordat de remmingen wegvallen.

Deze voorbeelden ondersteunen de stelling dat het genus van een nomen in veel gevallen niet op basis van inherente eigenschappen van het woord bepaalbaar is. Dat geldt uiteraard vooral voor ongelede nomina, maar ook bij gelede nomina zijn er complicaties.

3. De bepaling van genus op basis van congruentie

Ook al is genus vaak niet bepaalbaar op grond van inherente eigenschappen van het nomen, het kan wel geleerd worden op grond van de syntactische context waarin het nomen voorkomt. Toch wil dat niet zeggen dat de input voor de vaststelling van het genus altijd beschikbaar is:

- lidwoorden zijn vaak ontoereikend als indicatie vanwege syncretisme in het enkelvoud voor onbepaalde NPs (alleen *een*), in het meervoud voor alle lidwoorden (altijd *de*);
- alle attributieve bepalingen vertonen genussyncretisme in het meervoud;
- bij attributieve adjectieven is de uitgang altijd *-e* behalve bij adjectieven met de kenmerkbundel [-def, +sg, +neut];
- er zijn complicerende semantische factoren waardoor het adjectief niet altijd een uitgang *-e* heeft zonder dat dit mag leiden tot de conclusie dat het woord een *het*-woord is: *een/de taalkundig medewerker, een/de radiologisch laborant, etc.*

Ook in dialecten met (nog) drie genera is er syncretisme bij lidwoorden. Dit zien we bijvoorbeeld in het Tilburgs (Boutkan en Kossmann 1996), en in de dialecten van Kempenland (Hoppenbrouwers 1990: 112), die woorden hebben als:

(11)	<i>mannelijk</i>	<i>vrouwelijk</i>	<i>onzijdig</i>
	(e)nen taak	'n broek	'n oor / e mes
	den tak / de jas	de broek / d'oar	't oor

Het lidwoord *'n* kan bij vrouwelijke en onzijdige nomina worden gebruikt, het lidwoord *de* bij mannelijke en vrouwelijke nomina. Onduidelijk is echter wanneer syncretisme zo frequent en systematisch wordt dat het de verwerving van genus bemoeilijkt. De redundantie van genusagreement op diverse elementen in de zin, zoals betrekkelijke, persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden, kan zorgen voor voldoende ondubbelzinnige markeerders.

In het Fries is er sprake van opaciteit van de syntactische context tengevolge van fonologische clitisatieprocessen (Visser 2009). De realisatie van het lidwoord *de* als [t] voor een stemloze obstruent kon leiden tot heranalyse van [t] als een fonetische vorm van *it*, met als gevolg verandering van genus:

(12) Heranalyse van *de* als het lidwoord *it*

<i>tsin</i> ‘de geest’	→	<i>t sin</i>	→	<i>it sin</i>
<i>tskaad</i> ‘de schaduw’	→	<i>t skaad</i>	→	<i>it skaad</i>

Deze alternantie wordt nog steeds gevonden in bepaalde Friese collocaties zoals :

(13) <i>de</i> simmer ‘de zomer’	fan/by	<i>'t</i> simmer	‘in de zomer’
<i>de</i> hjerst ‘de herfst’	fan/by	<i>'t</i> hjerst	‘in de herfst’
<i>de</i> winter ‘de winter’	fan/by	<i>'t</i> winter	‘in de winter’
<i>de</i> maitiid ‘de lente’	fan/by	<i>'t</i> maitiid	‘in de lente’

Ook het Nederlands kent een paar van zulke vaste uitdrukkingen zoals *van't zomer* en *van't winter* (merk op dat *zomer* en *winter* *de*-woorden zijn).

De gereduceerde vorm van het Friese *it*, *'e*, komt ook voor in een aantal vaste uitdrukkingen (opnieuw data uit Visser 2009):

(14) <i>it</i> hûs	‘het huis’
yn <i>'e</i> hûs	‘binnen’
út <i>'e</i> hûs	‘de deur uit’
ta <i>de</i> hûs yn/út	‘het huis in/uit’
oer <i>de</i> hûs	‘over het huis’
troch <i>de</i> hûs	‘door het huis’
<i>de</i> hûs yn/út	‘het huis in/uit’

In de voorbeelden met een voorzetsel is er sprake van een oude datief-naamvals-vorm *de* van het lidwoord *it* (Tiersma 1985: 48). Opnieuw is er dus een opake context voor het bepalen van genus, hetgeen kan leiden tot genusverandering.

4. Verandering van genus in het Gronings

Een bijzonder geval van opake context en de invloed daarvan op het genus is te zien in de ontwikkeling van de Groningse dialecten (zie Hoppenbrouwers 1990: 127-134 voor een mooi overzicht). Het Gronings kende oorspronkelijk *de*-woorden en *het*-woorden. In de Veenkoloniën wordt *de* vaak weggelaten na een prepositie (*in toene* ‘in de tuin’), en in de dialecten van het Hogeland wordt *de* zelfs algemeen weggelaten voor nomina. Dientengevolge werden in het Hogelands alleen onzijdige nomina voorafgegaan door een lidwoord, *t* (een zwakke vorm van *het*). Volgens Hoppenbrouwers zijn er contexten waar het onzijdig lidwoord *t* niet zo sterk staat omdat het wordt voorafgegaan door een woord dat in een [t] eindigt (zoals bijvoorbeeld door een werkwoord in de derde persoon enkelvoud, hetgeen vaak gebeurt). In zulke gevallen zal tengevolge van degeminatie maar één [t] gehoord worden, die dan kan worden opgevat als de slot-[t] van het eerste woord:

- (15) Piet geeft 't bouk aan Marie ‘Piet geeft het boek aan Marie’
 Piet gait mit 't peerd noar 't land ‘Piet gaat met het paard naar het land’

Daardoor konden Groningers het Ø-lidwoord generaliseren tot een algemeen lidwoord, ook voor *het*-woorden (Hoppenbrouwers 1990: 128). Het gevolg is dat er dan geen expliciete markering meer is van het bepaald lidwoord, en derhalve ook niet van het genus van nomina, behalve bij voornaamwoordelijke verwijzing. Dit levert vervolgens problemen op voor sprekers van zo'n dialect als ze een taal gaan spreken waarin genusonderscheid cruciaal is voor de keuze van het juiste lidwoord en de verbuiging van het prenominaal adjectief, zoals het standaard-Nederlands. De tweede auteur van dit artikel heeft herhaaldelijk kunnen observeren dat sommige Gronings-sprekenden hardnekkige problemen hebben met de regels van de standaardtaal waarin genus een rol speelt. Woordgroepen als *een goede boek* zijn heel gewoon in dit soort taalgebruik.

De hierboven besproken complexiteit van genus-toekenning speelt een rol in taalvariatie en taalverandering, en in situaties van meertaligheid. De mismatch tussen eigen dialect en standaard-Nederlands voor wat betreft het genusstelsel

speelt een grote rol bij Gronings-sprekenden (Hoppenbrouwers 1990). Zoals we zagen in paragraaf 3, is er in het Hogelands en het Gronings van het Westerkwartier een ontwikkeling in de richting van één genus. Maar door beïnvloeding door de standaardtaal die twee genera heeft, is er, aldus Hoppenbrouwers, een weg terug naar twee genera. Dit gaf aanleiding tot het ontstaan van een Gronings regiolect met verschillende fasen (Hoppenbrouwers 1990: 133):

(16)	0	ain mooie plant	ain mooie peerd	ain mooie bouk
	1	ain mooie plant	ain mooi(e) peerd	ain mooi(e) bouk
	2	ain mooie plant	ain mooi peerd	ain mooi bouk
	3	'n mooie plant	'n mooi peerd	'n mooi bouk

Deze fasen zijn geen diachrone stadia, maar posities op een schaal dialect - standaardtaal, waarbij fase 0 het ene uiteinde van de schaal, het dialect, representeert, en fase 3 het andere uiteinde, het dichtst bij het standaard-Nederlands staande Gronings regiolect met het genussysteem van het standaard-Nederlands, maar met handhaving van de Groningse vorm van de zelfstandige naamwoorden.

De verschillen in genusbepaalde congruentie tussen eigen dialect en standaardtaal geven Gronings-sprekenden aanleiding tot een keuze van het genus op grond van semantische kenmerken zoals [+levend] of [+menselijk] (Hoppenbrouwers 1990: 128).

(17)	<i>Veenkoloniën</i>	<i>Hogeland</i>
	't kind, dei [+menselijk]	't kind, dei [+levend]
	't olle mens, dei [+menselijk]	't mens, dei [+levend]
	't vetste zwien, dat [-menselijk]	dat aine peerd, dei [+levend]
	zien zwaart pak, dat [-menselijk]	't hemd, dat [-levend]

In de Veenkoloniën blijkt het kenmerk [menselijk] de doorslag te geven bij de keuze van een betrekkelijk voornaamwoord, terwijl dat op het Hogeland het kenmerk [levend] is. Daardoor treedt er een verschil op tussen deze twee dialecten bij de keuze van een betrekkelijk voornaamwoord bij woorden voor dieren zoals *zwien* en *peerd*. Er is dus sprake van resemantisering van genus, een verschijnsel dat we hieronder ook voor het Nederlands zullen bespreken. Het verschil tussen de twee dialecten kan gekarakteriseerd worden met behulp van de Individuation Hierarchy, die een belangrijke rol speelt in de typologie

van genus-systemen (zie paragraaf 6). De dialecten hebben een verschillend omslagpunt op deze schaal voor de keuze van *dei* of *dat*. Dit punt kan liggen na de categorie mensen, of na de categorie dieren.

Zoals hierboven al vermeld, leidt deze genusproblematiek tot persistente fouten in het standaard-Nederlands van sommige sprekers met een Gronings dialect als moedertaal.

5. Mismatch en pronominale aanduiding

Ook de standaardtaal is aan veranderingen onderhevig die gepaard gaan met onzekerheid. Deze onzekerheid heeft betrekking op het pronominale genus en geldt zowel voor de spreker als ook voor de linguïst.

De onzekerheid van de spreker toont zich in een immense variabiliteit in de keuze van het voornaamwoord. Terwijl wij van een Germaanse taal verwachten dat het pronomen agreement met zijn antecedent vertoont, doorbreken sprekers dit principe veelvuldig en op verschillende wijze. Voor sommige antecedenten heerst er een haast promiscu te noemen verscheidenheid aan genera in anaforische verwijzing. Dit geldt zowel voor *de*-woorden als voor *het*-woorden.⁽³⁾ Hieronder volgen twee voorbeelden. De spraakdata komen deels uit het Corpus Gesproken Nederlands (CGN).

- (18) a) De *kerkmuziek die* kwam ons keihard tegemoet buiten het huis
(spontane spraak, CGN)
- b) Veel oudere *muziek* verdwijnt omdat *het* geschreven is met pro
gramma's die niet meer bestaan.
(internet-document)
- c) Hij kent z'n *muziek*, hij kent 'm al gauw uit z'n hoofd
(spontane spraak, eigen observatie)
- d) *Muziek* zou in onze diensten *haar* eigen plaats moeten hebben
(internet-document)

In de eerste zin wordt *muziek* gecombineerd met een algemeen demonstrativum, een te verwachten keuze, aangezien *muziek* een algemeen nomen is. Maar net zo vaak vinden we een combinatie met een onzijdig voornaamwoord. In sommige

⁽³⁾ Het geslacht van de *de*-woorden zal in het vervolg als „algemeen genus“ worden aangeduid.

gevallen treden zelfs masculiene pronomina op. Tot slot kan *muziek*, als historisch femininum, ook met een vrouwelijk voornaamwoord voorkomen.

Dezelfde variatiepatronen treden op met het woord *huis*. Hier vinden we naast de verwachte onzijdige pronomina ook masculiene, het commune demonstrativum en zelfs het femininum. De zinsnede “het huis en haar omgeving” scoort 14 hits op www.google.com (zoekopdracht september 2009).

- (19) a) A: het *huis* van Jamel...
 B: van wie huur je *dat* dan?
 A: hij huurt *het* van Xxx.
 (spontane spraak, CGN)
- b) A: daar kan dan ook een *huis* ?
 B: nee want daar staat d'r van mij eentje hier. dus daar kan *ie* niet.
hij kan wel daar
 (spontane spraak, CGN)
- c) ‘Repareer uw *huis*!’... nou, *die* heb ik niet
 (spontane spraak, CGN)
- d) Klik op een van de blauwe menu items om meer te weten te komen over dit prachtige nieuwe *huis* en *haar* omgeving...
 (internet-document)

Deze en veel andere voorbeelden laten zien dat in het standaard-Nederlands alle combinaties van lidwoord- en voornaamwoordgenus optreden. In plaats van een één-op-één-correspondentie tussen lidwoorden en anaforische pronomina, die wij taaltypologisch gezien verwachten en die bijvoorbeeld in het Duits overheerst, kent het Nederlands een multilateraal patroon van combinaties.

(20) Duits

der — er/der
 die — sie/die
 das — es/das

Nederlands

de hij/die
 zij
 het het

Dergelijke mismatches tussen nominaal en pronominaal genus kunnen niet als incidentele vergissingen worden beschouwd. Een onderzoek van een half miljoen woorden uit het Corpus Gesproken Nederlands levert 900 gevallen op waarin het pronominaal een ander genus heeft dan zijn antecedent.⁽⁴⁾ Ter vergelijking: op

⁽⁴⁾ In dit onderzoek blijven zeer frequente combinaties zoals *de man* > *hij* en *de*

1 miljoen woorden komen maar 73 (adjacente) lidwoorden met een afwijkend genus voor. Dit bewijst dat sprekers op pronominaal niveau meerdere systemen van genuskeuze erop na houden en ertussen variëren.

6. Gevolgen

De in paragraaf 5 gesignaleerde variabiliteit ontmoet weerstand door normatieve bronnen en in de schrijftaal. Daardoor ervaren sprekers de genuskeuze regelmatig als problematisch. Dit uit zich in soms frappante gevallen van vermijding. Een voorbeeld is (21).

- (21) Verwarm *de chocolade* in de magnetron. Is *de chocolade* nog niet helemaal gesmolten? Even roeren en laten staan, dan smelt *de chocolade* vanzelf. Lukt het niet? Zet *de chocolade* dan nog 20 seconden in de magnetron. Roer de kardemom door *de gesmolten chocolade*. Doe *de chocolade* in een schaaltje. Serveer de noten, stukken peer en druiven op een apart bord, om in *de chocolade* te dippen.
(AllerHande 11 (2006))

In deze tekst wordt de pronominalisering van het woord *chocola* krampachtig vermeden, ten koste van de schrijfstijl. Waarom *chocola* zulke moeilijkheden veroorzaakt zal verderop duidelijker worden.

Voor de linguïst geven pronominale mismatches aanleiding tot theoretische onzekerheid. De complexe situatie in het Nederlands noopt tot het kritisch herzien van de gangbare verwachtingen over genussystemen. Gewoonlijk wordt aangenomen dat het woordgeslacht af te leiden is uit de congruentie die een nomen consistent op alle relevante elementen triggert. “Ordinary’ nouns can be assigned to a gender, and any agreement target which they control will show this same gender” (Corbett 1991: 225). Deze verwachting is een pilaar van de theorie die genus als een systeem van “agreement classes” beschouwt (Corbett 1991: 147). Agreementklassen berusten op “systematic covariance” (Steele 1978: 610) tussen alle relevante elementen. Wanneer het ene element, in dit geval het nomen, verandert, veranderen ook alle afhankelijke elementen op voorspelbare wijze.

(4)vervolg *moeder* > *zij* buiten beschouwing, terwijl het commune genus van *man* en *moeder* en het mannelijke cq. vrouwelijke genus van de voornaamwoorden strikt genomen ook niet overeenkomen.

Het Nederlands doorkruist deze verwachting op twee gebieden. Ten eerste verschillen de congruerende elementen in hun morfologische mogelijkheden om gender te markeren (zoals al in paragraaf 3 genoemd). Het onbepaalde lidwoord kent geen genusonderscheid meer, het bepaalde lidwoord, het adjectief, het demonstrativum en het relativum bezitten morfologische markeerders voor twee genera, terwijl de persoonlijke voornaamwoorden drie of zelfs vier verschillende genera kunnen markeren (het vierde pronominale genus is vertegenwoordigd door het commune demonstrativum *die* of *deze*, dat zich in toenemende mate als een gewoon persoonlijk voornaamwoord gedraagt). Daarmee ontstaat de vraag welk element doorslaggevend is voor de genusbepaling. Het lidwoord? Niet iedereen is bereid om te zeggen dat *de man* en *de universiteit* hetzelfde genus hebben. Het voornaamwoord? Dan zouden *meisje* en *broertje* masculien of feminien genoemd moeten worden omdat zij zich onder veel omstandigheden niet met een onzijdig pronomen laten combineren:

- (22) a) Het *meisje* is ?*zijn/haar* tas kwijt
 b) Ik heb *mijn* broertje gevraagd maar ?*het/hij* wilde niet mee

Een tussenoplossing, waarbij voor *het*-woorden het lidwoord en voor *de*-woorden het pronomen de doorslag geeft, is theoretisch inconsistent en praktisch moeilijk uitvoerbaar. Immers, er zijn *de*-woorden die zich nóch bij een masculien nóch bij een feminien pronomen thuisvoelen.

- (23) *Groente* moet je niet te lang koken omdat ?*hij/?zij* anders zijn voedingsstoffen verliest.
 Moet er nog *melk* bij het deeg of zit ?*hij/?zij* er al in?
 Ik lust geen pasta, ?*hij/?zij* smaakt nergens naar.

Ten tweede volgt op een verandering van naamwoord niet altijd een verandering van voornaamwoord. Terwijl het onzijdige pronomen in (24b) als correct wordt beschouwd, komt *die* in de spreektaal vaker voor.

- (24) a) Deze *camera* is niet van mij, *die* is van mijn broer.
 b) Dit *fototoestel* is niet van mij, *het/die* is van mijn broer.

Het probleem wordt verscherpt door de variabiliteit in het genus van de pronomina. Zelfs binnen één agreement-keten kunnen verschillende pronominale genera optreden. Twee voorbeelden volgen. In (25) wordt het onzijdige *broertje*

eerst aangeduid door een commuun demonstrativum en vervolgens door een masculien persoonlijk voornaamwoord. Voorbeeld (26) toont een onzijdig naamwoord in combinatie met een onzijdig relativum en een mannelijk en een onzijdig persoonlijk voornaamwoord:

(25) mijn *broertje die* was toen was *ie* nog best wel klein
(spontane spraak, CGN)

(26) A: maar dat *masker dat* je ouders hebben gekocht vind ik niet zo nou
ja... *hij* is wel leuk maar ... -
B: ik zou 't zelf ook niet kopen .
(spontane spraak, CGN)

Een onbevooroordeelde grammaticale beschrijving zou recht moeten doen aan deze feiten.

Voor dit doel is het nodig om structuur aan te brengen in de variabiliteit van het pronominale genus. Worden alle gebruikspatronen even zwaar gewogen, dan ontstaat het “maximalist problem” (Corbett 1991: 161): de noodzakelijkheid om een veel groter aantal genera aan te nemen dan wenselijk is, gezien de typologische achtergrond van de taal. Het “Groene Boekje” kent zes verschillende naamwoordklassen.

- (27) - *de* [m.] (naamwoorden met het lidwoord *de* en een masculien pronomen, bv. *man*)
 - *de* [v.] (naamwoorden met het lidwoord *de* en een feminien pronomen, bv. *vrouw*)
 - *de* (naamwoorden met het lidwoord *de* en een masculien of feminien pronomen, bv. *bank*)
 - *de* [v.] *het* (naamwoorden met het lidwoord *de* en een feminien pronomen, of het onzijdige lidwoord *het*, bv. *idee*)
 - *de* [m.] *het* (naamwoorden met het lidwoord *de* en een masculien pronomen, of het onzijdige lidwoord *het*, bv. *aanrecht*)
 - *de* en *het* (naamwoorden met het lidwoord *de* of het lidwoord *het*, bv. *matras*)

Toch tonen de data hierboven aan dat deze lijst allesbehalve volledig is. Een mogelijk alternatief is de indeling op basis van semantische klassen, zoals bv. in De Vries 2001. Ook hij onderscheidt zes geslachten.

- (28) - *Mannelijke woorden*, *de*-woorden en *het*-woorden die één mannelijk wezen aanduiden: *de man, het mannetje, de kater, het katertje*
- *Vrouwelijke woorden*, *de*-woorden en *het*-woorden die één vrouwelijk wezen aanduiden: *de vrouw, het vrouwtje, de teef, het teefje*
- *Gemeenslachtige woorden*, *de*-woorden en *het*-woorden die één wezen aanduiden dat zowel mannelijk als vrouwelijk kan zijn: *de dokter, het kind, de olifant, het paard*
- *Ongeslachtelijke woorden*, *de*-woorden en *het*-woorden die één zaak aanduiden: *de boom, het huis, de liefde, het gevoel*
- *Meervoudige woorden*, *de*-woorden met een meervoudsvorm: *jongens, vrouwen, eieren, hersenen, ledematen, omstreken*
- *Collectiva*, *de*-woorden en *het*-woorden die met een enkelvoudsvorm een meervoudige zelfstandigheid aanduiden: *de familie, het gezin, de groep, het aantal*

Deze indeling laat de morfo-syntaxis volledig buiten beschouwing en gooit daarmee het kind met het badwater weg. Immers, er zijn ook lidwoord-pronomencombinaties die NIET optreden.

- (29) Koud *water* is gezond, *het*/**hij*/**zij* stimuleert de bloedsomloop.
We houden van onze *appelboom*, *hij*/**zij*/**het* is al twintig jaar oud.

Welke regels verbergen zich achter deze patronen?

De eerste stap naar een antwoord ligt in een zinvolle scheiding tussen syntaxis en semantiek. Nuttig hiervoor is het typologische onderscheid tussen *syntactische* en *semantische congruentie*, ook bekend als agreement *ad formam* versus agreement *ad sensum*. Beide zijn onderdeel van Steele's definitie van agreement als "systematic covariance between a semantic or formal property of one element and a formal property of another" (Steele 1978: 610). Voor het Nederlands kan gezegd worden dat voornaamwoorden op basis van syntactische of semantische kenmerken van hun antecedent kunnen worden gekozen. Dit is een bekend feit voor woorden als *meisje, broertje* of *kind*, maar het geldt eveneens voor de verwijzing naar onbezielde referenten. Twee voorbeelden:

- (30) a) Moet je een speciaal *programma* downloaden *die* dat ondersteunt.
b) Ik vind *puree* van echte aardappelen altijd lekkerder want *het* is wat steviger.
(spontane spraak, CGN)

Het theoretische onderscheid tussen syntactische en semantische congruentie is echter meer dan een handige expressie voor de werkverdeling tussen morfosyntaxis en betekenis. Met behulp van de Agreement Hierarchy (Corbett 1979) kan de waarschijnlijkheid voor de keuze voor het een of het ander soort agreement worden voorspeld. Hoe lager een congruerend element op de hiërarchie staat, hoe groter de waarschijnlijkheid dat voor semantische in plaats van syntactische agreement wordt gekozen.

(31) Agreement Hierarchy

Attributive > Predicate > Relative pronoun > Personal pronoun

Voor de Nederlandse voornaamwoorden geldt dat het relativum in 25% van de gevallen semantische agreement vertoont, terwijl het persoonlijk voornaamwoord in 65% van de gevallen semantisch congrueert (percentages uit Audring 2009: 160). De variatie in de spreektaal is dus niet onbeperkt, maar vertoont typologisch verwachte patronen.

Als de afwijkende voornaamwoorden een geval van semantische congruentie zijn, moet er een semantisch regelsysteem aan de keuzes ten grondslag liggen. Uit corpusonderzoek blijkt dat dit inderdaad het geval is (Audring 2006, 2009). Dit systeem laat zich afbeelden op weer een ander typologische hiërarchie, de Individuation Hierarchy (Sasse 1993, Siemund 2008). Deze hiërarchie deelt de mogelijke referenten van een naamwoord in vier klassen in: personen (onderverdeeld in mannelijke en vrouwelijke), dieren, voorwerpen en stoffen. Het overkoepelend principe is de eigenschap *individueering*, die van links naar rechts afneemt.

(32) De Individueerings-Hiërarchie

Person (male) Person (female)	> Animal > Bounded object > Mass/Substance
----------------------------------	--

Het Nederlandse pronominaalsysteem is gevoelig voor de graad van individueering van de referent. Voor personen wordt, ongeacht het genus van het naamwoord, een voornaamwoord gebruikt dat overeenkomt met het natuurlijke geslacht. Dit feit is goed bekend en grotendeels geaccepteerd. Hetzelfde geldt voor dieren, waar naast het genus dat correspondeert met het natuurlijke geslacht ook het masculinum een normale keuze is. Minder bekend is dat het masculinum

ook voor onbezielde voorwerpen wordt gebruikt. Voorbeelden uit de spontane spraak zijn (19b) en (26).

Verder wordt voor de genoemde drie klassen het commune demonstrativum *deze* of *die* gebruikt, en, zij het minder vaak, een niet-onzijdig relatiefpronomen. Voorbeelden zijn (19c) en (30a).

De laatste klasse, de stofnamen, zijn het domein van het neutrum. Dit verklaart onzijdige pronomina voor *muziek* (18 b), *groente*, *melk* en *pasta* (23), *water* (29) en *puree* (30b). Met behulp van het concept individuering kunnen zelf grensgevallen als (18c) worden verklaard. Een masculien pronomen voor *muziek* komt alleen voor in gevallen waar *muziek* door een nadere bepaling is geïndividueerd. *Z'n muziek* is in dit geval geen zuivere stofnaam. Hetzelfde geldt voor antecedenten als *deze koffie*, *mijn thee*, *de preisoep van gisteren*. Hier zijn masculine voornaamwoorden mogelijk. Vergelijkbare systemen zijn in andere talen te vinden, bijvoorbeeld in variëteiten van het Engels, het Spaans en het Italiaans (Siemund 2008).

Met behulp van de Individueringshiërarchie en de concepten syntactische en semantische agreement kan de variabiliteit in het Nederlandse pronomengebruik worden verklaard. De spreektaal biedt een keuze tussen pronominale genusagreement op basis van syntaxis (gelijk aan het genus van het nomen) of op basis van semantiek (volgens de graad van individuering van de referent). Deze keuzevrijheid komt voort uit het verlies van de morfologische distincties tussen masculinum en femininum in de nomina, maar heeft zich uitgebreid tot onzijdige antecedenten.⁽⁵⁾ Voorspeld worden de volgende patronen van pronominaal genus (persoonlijke voornaamwoorden en aanwijzende voornaamwoorden in anaforische functie):

⁽⁵⁾ Recent onderzoek naar zuidelijke dialecten van Vlaanderen en Brabant toont aan dat semantische agreement voor onzijdige nomina een latere ontwikkeling is dan voor masculiene en feminiene nomina. Het laatste is in de conservatieve dialecten al in opkomst, terwijl de neutra nog een zeer hoog percentage aan syntactische agreement vertonen (De Vogelaer te verschijnen).

(33)

Semantische klasse	Lidwoord	Syntactische agreement	Semantische agreement
Persoon	de	deze/die	<i>deze/die, hij, zij</i>
	het	<i>het/dat</i>	
Dier	de	deze/die	<i>deze/die, hij, zij</i>
	het	<i>het/dat</i>	
Voorwerp	de	deze/die	<i>deze/die, hij</i>
	het	<i>het/dat</i>	
Stof	de	deze/die	<i>het/dat</i>
	het	<i>het/dat</i>	

Volgens deze analyse zijn twee combinaties uitgesloten: *de*-woorden die personen, dieren of voorwerpen aanduiden worden niet met *het* gepronominiseerd, en omgekeerd wordt naar stofnamen nooit met een mannelijk pronomina verwezen. Dit verklaart de uitgesloten pronomina in (29). Verder is de verwachting dat feminiene pronomina altijd naar personen of dieren verwijzen. Voor onbezielde referenten wordt in de gesproken standaardtaal van Noordnederland het femininum niet meer gebruikt.

Een ‘kink in de kabel’ is echter de schrijftaal. Ten eerste kent deze nog feminiene pronomina voor onbezielde referenten. Dit gebruik is echter afhankelijk van diverse stilistische en pragmatische factoren, en heeft als “haar-ziekte” een negatieve waardering. (18d) en (19d) zijn voorbeelden, waarbij (18d) een conservatieve keuze is, maar (19d) een geval van hypercorrect of pragmatisch gekleurd gebruik.

Voorts heerst in de schrijftaal in het algemeen de verwachting dat een nomen in alle gevallen syntactisch congrueert. Deze norm verklaart vermijdingsverschijnselen zoals de tekst in (21). Het woord *chocolade* is een stofnaam. De spreektaalige voorkeur gaat uit naar een onzijdig voornaamwoord, dat schrijftalig echter als fout wordt gezien. *Chocolade* is immers geen *het*-woord. Het masculinum of het femininum stroken niet met de gevoelde taalwerkelijkheid. Een alternatief biedt het commune *deze* of *die*, maar als de informatiestructuur de keuze voor een demonstrativum verbiedt, blijft maar één uitweg: herhaling van het nomen.

Dergelijke discrepanties tussen spreek- en schrijftaal zorgen ervoor dat het pronominale genus voor de spreker ook in de nabije toekomst een bron van onzekerheid zal blijven.

7. Conclusies

De grammaticale categorie ‘genus’ in verschillende varianten van het Nederlands en het Fries verschaft een interessante inblik in de systematiek van congruentieverschijnselen, het samenspel van en de taakverdeling tussen syntaxis en semantiek, en de oorzaken van taalvariatie en taalverandering. De variatie in de keuze van lidwoorden en pronomina en de correlaties daartussen in het Nederlands verschaft ook evidentie voor universele constraints op natuurlijke taal zoals de Agreement Hierarchy en de Individuation Hierarchy.

Bibliografie

AARTS, FLOR.

(2001). *Mestreechs. Eus moojertaol. 'n Besjrijving vaan 't dialek van Mestreech*. Mestreech: Veldeke-krink.

AUDRING, JENNY.

(2006). Genusverlies en de betekenis van voornaamwoorden. *Nederlands tussen Duits en Engels*, ed. by Matthias et al. Hüning, 71-88. Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden.

AUDRING, JENNY.

(2009). *Reinventing Pronoun Gender*. Utrecht: LOT.

BOOIJ, GEERT.

(1990). The boundary between morphology and syntax: separable complex verbs in Dutch. *Yearbook of Morphology 1990*, ed. by Geert Booij and Jaap van Marle, 45-63. Dordrecht: Foris.

BOOIJ, GEERT.

(2005). Compounding and derivation: evidence for construction morphology. *Morphology and its demarcations*, ed. by Wolfgang U. Dressler, Dieter Kastovsky, Oskar E. Pfeiffer and Franz Rainer, 109-32. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

BOUTKAN, DIRK AND KOSSMANN, MAARTEN.

(1996). *Het stadsdialekt van Tilburg*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut.

CORBETT, GREVILLE G.

(1991). *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

DAHL, ÖSTEN.

(2004). *The growth and maintenance of linguistic complexity*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.

- DE SCHUTTER, GEORGES, VAN DEN BERG, BOUDEWIJN, GOEMAN, TON AND DE JONG, THERA.
(2005). *Morphological Atlas of the Dutch Dialects (MAND): Volume I: Plural Formation of Nouns, Formation of Diminutives, Gender Nouns, Adjectives and Possessive Pronouns*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- DE VOGELAER, GUNTHER.
(te verschijnen). Changing pronominal gender in Dutch: transmission or diffusion? *Language Variation, European perspectives II*, ed. by Stavroula Tsiplakou, Marilena Karyolemou and Pavlos Pavlou, 71-80. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- DE VRIES, JELLE.
(2001). *Onze Nederlandse spreektaal*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- HOCKETT, CHARLES F.
(1958). *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- HOEKSTRA, JARICH.
(1998). *Fryske wurdfoarming*. Louwert: Fryske Akademy.
- HOPPENBROUWERS, COR.
(1990). *Het regiolect. Van dialect tot Algemeen Nederlands*. Muiderberg: Coutinho.
- JACKENDOFF, RAY.
(2002). *Foundations of language*. Oxford: Oxford University Press.
- LANGACKER, RONALD.
(1999). *Grammar and conceptualization*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- NIJEN TWILHAAR, JAN.
(1994). Genus en fonologisch gedrag van nomina op schwa. *Dialectfonologie*, ed. by Geert Booij and Jaap van Marle, 83-100. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut.
- SASSE, HANS-JÜRGEN.
(1993). Syntactic categories and subcategories. *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/ An International Handbook of Contemporary Research*, ed. by Joachim Jacobs, Arnim von Stechow, Wolfgang Sternefeld and Theo Vennemann, 646-86. Berlin: de Gruyter.
- SIEMUND, PETER.
(2008). *Pronominal Gender in English - A study of English varieties from a cross-linguistic perspective*. London: Routledge.

STEELE, SUSAN.

(1978). Word order variation: a typological study. *Universals of Human Language*, ed. by Joseph H. Greenberg and Charles A. Ferguson, 585-623. Stanford: Stanford University Press.

TIERSMA, PIETER MEIJES.

(1985). *Frisian reference grammar*. Dordrecht: Foris Publications.

TREFFERS-DALLER, JEANINE.

(1994). *Mixing two languages. French-Dutch contact in a comparative perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.

VAN HAERINGEN, C. B.

(1951). Genusverandering bij stofnamen. *De Nieuwe Taalgids*, 42.

VAN MARLE, JAAP.

(2004). Nogmaals het genus van Franse leenwoorden in het Nederlands. *Taelde-man, man van de taal, schatbewaarder van de taal*, ed. by Johan De Caluwe, Georges De Schutter, Magda Devos and Jacques Van Keymeulen, 917-26. Ghent: Academia Press.

VISSER, WILLEM.

(2009). Gender change in West-Frisian through reinterpretation of surface forms. ms., Rijksuniversiteit Groningen.